

*lucida
intervalla*

ČASOPIS ZA KLASIČNE NAUKE
A JOURNAL OF CLASSICAL STUDIES

51 (2022)

FILOZOFSKI FAKULTET
BEOGRAD

lucida intervalla – Časopis za klasične nauke / A journal of Classical Studies
Periodično izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu

ISSN 1450-6645

Izlazi jednom godišnje

Uredništvo

Stephanie West (Oxford), Aleksandar Loma (Beograd), Daniel Marković (Cincinnati),
Sandra Šćepanović, gl. i odg. urednik (Beograd), Il Akkad (Beograd), Orsat Ligorio
(Beograd), Goran Vidović (Beograd), Marina Andrijašević, sekretar uredništva (Beograd)

Adresa

Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija

telefon +38112639628

e-mail lucida.intervalla@f.bg.ac.rs

www.f.bg.ac.rs/lucidaintervalla

Žiro-račun

840-1614666-19, s pozivom na broj 0302

Štampanje ove sveske pomoglo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije.

Na osnovu mišljenja Ministarstva nauke (413-00-1080/2002-01)

ova publikacija oslobođena je plaćanja opšteg poreza na promet shodno čl. 11 st. 7

Zakona o porezu na promet.

О проституцији у Псеудо-Демостеновом говору *Проѿиив Неајре* ([Dem.] 59)

Айсиѿраќи: У раду се разматра терминологија која се односи на проституцију и сексуални рад у Псеудо-Демостеновом говору *Проѿиив Неајре*. Аутор се супротставља неким модерним трендовима који негирају да је у говору уопште било речи о проституцији, односно о продаји тела за новац или за неку другу корист или услугу. Расправља се о изразима и фразама коришћеним у старогрчком језику за означавање сексуалних радница и плаћеног секса, а анализирају се сва она места у говору која се извесно односе на »најстарији занат«.

Кључне речи: Псеудо-Демостенов говор *Проѿиив Неајре*, проституција, сексуални рад, закони, терминологија, хетере.

Антички свет је свет мушкараца и мало је сачуваних извора који у центар интересовања стављају жене и који сведоче о њиховим животним проблемима и ударцима судбине којима су могле бити изложене. Један од заиста ретких изузетака од овог правила, бар када је реч о грчком свету класичне епохе (V–IV век пре н. е.), представља по много чему фасцинантни судски говор *Проѿиив Неајре* (*Κατὰ Νεαίρας*), сачуван под Демостеновим именом и под бројем 59 у оквиру *Corpus Demosthenicum*. Писац говора је, међутим, готово извесно Аполодор, Пасионов син, из деме Ахарне, угледни атински беседник и политичар из средине IV века пре н. е., савременик Демостенов и његов повремено политички савезник.¹ Поред тужбеног говора *Проѿиив Неајре*, он је вероватно и писац још неколико других судских говора који су у корпусу сачувани као Демостенови.² Тужбени говор *Проѿиив Неајре*, о коме је овде реч, заправо је уперен против старог Аполодоровог породичног и политичког непријатеља Стефана, али је формално усмерен на Неајру (*Νεαίρα*), хетеру на гласу и дугогодишњу Стефанову љубавницу и невенчану супругу, која је оптужена да је

¹ Син богатог банкара и ослобођеника Пасиона, Аполодор је и сам био богати атински грађанин (служио, између осталог, и као тријерарх), активан политичар и припадник антимакедонске странке у Атини. О Аполодоровој породици и његовом пореклу уп. DAVIES 1971, 427–442, а о њему као државнику и беседнику опсежну је монографију написао TREVETT 1992.

² Аполодорови су извесно говори сачувани под бројевима 46, 49, 50, 52, 53 и 59 у оквиру *Corpus Demosthenicum*, а то би по стилу, који се довољно разликује од Демостеновог, могао бити и говор под бројем 47. Уп. TREVETT 1992, 50–76.

прекршила закон јер је као странкиња (ἡ ξένη) живела у незаконитом браку са атинским грађанином, а своју децу, коју је са собом довела у Атину, хтела је такође да прикаже као атинске грађане. Против Неајре је Аполодорозет Теомнест подигао јавну тужбу пред атинским поротним судом као против странца који се лажно издаје за грађанина (заправо ἀστί, рођену Атињанку) и живи, противно законима, у браку са атинским грађанином (γραφὴ ξενίας), а сам је Аполодор изложио оптужницу и изнео опсежну аргументацију као његову помоћ на суду, такозвани синегор (συνήγορος). Оптужбе су биле веома озбиљне, циљале су на тешке повреде институција законитог брака, породице и домаћинства (οἶκος) као темељних друштвених вредности,³ и уколико су их судије поротници прихватили за истините, Неајра, бивша робинја и странкиња, била је, нема сумње, осуђена и изнова продата у ропство, а Стефан, као атински грађанин, морао је по важећем закону да плати високу новчану казну. Одговор оптужених на изнету оптужницу није, међутим, сачуван, а није нам познат ни коначан исход целог овог процеса, који се пред изабраним атинским судијама морао одиграти негде између 343. и 340. године пре н. е., а свакако пре избијања новог рата Атињана с македонским краљем Филипом II 339. године пре н. е.⁴

Остављајући сада по страни могуће исходе процеса и последице по његове непосредне учеснике, свакако вреди рећи да је Псеудо-Демостенов говор *Проџив Неајре* изузетно вредан историјски извор, који је модерним истраживачима пружио драгоцене податке о положају жене у атинском друштву, о функционисању атинске породице, о положају деце, законите и незаконите, о мушко-женским односима, о проституцији, о прељуби, о ропству, религијској пракси, као и о другим важним питањима друштвене историје класичне епохе.⁵ На овом месту нас, међутим, интересују само подаци у говору који се могу односити на проституцију, односно на пружање сексуалних услуга за новац или за неку другу врсту користи, пошто се обично сматра да је управо Псеудо-Демостенов говор *Проџив Неајре* најважнији појединачни сачувани извор који је оставио непосредна сведочанства о »најстаријем занату« у класичној Атини, али и у античкој Хелади уопште. Разматрање ових питања добија опет на актуелности пошто је баш недавно изнето мишљење да се судска беседа *Проџив Неајре* не може више сматрати ваљаним и поузданим извором за питања у вези с проституцијом и сексуалним радом у класичној Хелади, пошто

³ О кључним питањима политичке идеологије атинског друштва који су покренути у говору, уп. PATTERSON 1994.

⁴ CAREY 1992, 3; KAPPARIS 1999, 28. О тачности и вредности историјских података изнетих у беседи *Проџив Неајре*, уп. TREVETT 1990.

⁵ У последњих неколико деценија публиковано је више вредних монографија у целини посвећених Псеудо-Демостеновом говору *Проџив Неајре* и коментарисању података и одредби које доноси овај драгоцени историјски извор: CAREY 1992; KAPPARIS 1999; NAMEL 2003; KAMEN 2018.

о томе у беседи наводно нема ни речи! Наиме, истакнути модерни истраживач религије и друштвене историје античке Хеладе и Блиског истока Стефани Будин (S. Budin), већ добро позната у научним круговима по својим ревизионистичким ставовима и књигама,⁶ довела је у питање и наше уобичајено разумевање грчких хетера. У управо публикованој обимној студији посвећеној категоријама независних и »слободних« жена у различитим патријархалним друштвима широм света и у историјској перспективи (у књизи означене заједничким изразом *Freewomen*), ауторка налази сличности у статусу и понашању *harĩntu* (у Месопотамији), хетере (у старој Грчкој), куртизане (*cortigiana*) у ренесансној Италији, јапанске гејше и храмовне *devagasi* у Индији.⁷ Заједничко свим овим категоријама, осим што су, за разлику од других жена у споменутиим друштвима, биле слободне у односу на патријархални ауторитет (оца, мужа, брата и сл.), јесте то да су све поседовале »посебна« знања недоступна обичним женама заробљеним у патријархалном окружењу и да су све грешком и на основу предрасуда сматране или проглашаване проституткама.

У том разматрању положаја »слободних жена« у различитим друштвима и у различитим историјским епохама, велико поглавље у књизи Стефани Будин посвећено је и грчким хетерама.⁸ На основу претресања доступних извора, ауторка долази до прилично самоувереног закључка да хетере нису уопште нудиле секс за новац, дакле нису биле скупе проститутке вишег ранга како се то обично сматра, већ да су само као »пратиље« (што је, уосталом, и основно значење израза *ἑταῖραι*) наплаћивале своје присуство у мушком друштву захваљујући свом образовању и знањима и вештинама које су поседовале. Треба нагласити да се овде под знањима и вештинама свакако не мисли на »сексуалне« вештине и сексуалне услуге. Због важности Псеудо-Демостеновог говора *Против Неајре* као извора за споменута питања, значајан простор у књизи и у поглављу посвећеном хетерама дат је управо подацима које доноси ова беседа.⁹ Након анализе свих релевантних места у тексту, ауторка Будин на крају доста одважно тврди да и у говору *Против Неајре*, као уосталом и у готово свим другим античким изворима у којима се спомињу хетере, нема уопште речи о плаћеном сексу и проституцији, а тамо где би се можда и могло помислити на проституцију, ради се заправо само о инвективи карактеристичној за атинско судско беседништво.¹⁰

⁶ Уп. нарочито BUDIN 2008 где се темељно негира постојање тзв. храмовне или »свете« проституције у античким друштвима и доказује да је у питању модерни конструкт који уопште нема упоришта у изворном материјалу.

⁷ BUDIN 2021.

⁸ BUDIN 2021, 62–116.

⁹ BUDIN 2021, 86–104.

¹⁰ BUDIN 2021, 103–104: »In the end, Apollodoros' *Against Neaira* provides NO information on ancient Greek prostitution. It does provide data on hetairai, though. It lets us know that hetairai could start

А осим ове нове књиге Стефани Будин, још пре неколико година публикована је и занимљива студија Ребеке Футо Кенеди (Rebecca Futo Kennedy), која такође доводи у питање традиционално разумевање хетера.¹¹ Суштина њеног схватања је да су хетере у Атини VI и V века пре н. е. представљале истакнуту категорију жена страног порекла које су се издвајале по свом утицају, богатству и образовању, и које су имале приступ друштвеној елити, иако се никако не могу сматрати проституткама, а чак ни пратиљама.¹² Без тог контекста елитизма тешко је, сматра Кенеди, разумети појаву жена попут Аспасије и других странкиња које су биле у близини водећих људи ондашње Атине.¹³ Занимљиво је да Стефани Будин у својој књизи уопште не спомиње ову студију Ребеке Кенеди, која се у неким битним елементима приближава њеним личним ставовима (изостављена је и са списка релевантне литературе на крају књиге), иако је она публикована чак седам година раније!

Иако нисмо сигурни да ће оваква врста историјског ревизионизма наићи на ширу подршку у научним круговима (бар када је реч о хетерама, док остале категорије тзв. »слободних жена« из различитих епоха које разматра Стефани Будин захтевају такође посебну анализу за то компетентних стручњака), осећамо потребу да још једном пређемо сву терминологију у вези с проституцијом и сексуалним радом коју користи аутор Псеудо-Демостеновог говора *Против Неајре*. Показаће се, верујемо, да у говору има довољно израза и фраза који експлицитно упућују на проституцију, продају тела за новац, како ону добровољну, тако и ону принудну, али такође и оних израза из којих се

off as slaves. They required training and had to reach a certain age before they were considered real companions. They ate and drank with men. They provided enjoyment. Their clients could be truly devoted to them, pay for their freedom, ask them to leave town upon marriage. (the wives were not likely to be as appealing as the companions, and the temptation could have been awful), and continue the relationship for decades as Stephanos did with Neaira. There is no reference to sex (except for Epainetos' *moikheia* with the non-hetaira, non-*pornê* Phanô). There is barely a reference to prostitution, and when it does appear, it is invective.«

¹¹ KENNEDY 2014.

¹² KENNEDY 2014, 69: »For I do believe that there were a group of women in sixth- and fifth-century Athens who were called *hetairai*, who had foreign associations, were wealthy, educated, and distinguished or famous, and associated with modelling and performance at times, but they were not prostitutes or even courtesans. Nor, I will argue, was the term *hetaira* ever synonymous with a class of prostitute in the classical period except among a small class of individuals who considered any woman of a lower status available for sex and who used the term to denote women who were "the kind you don't take home to mother".«

¹³ KENNEDY 2014, 74: »If we reconsider the *hetaira* as originally a name used to refer to elite women, sometimes of foreign birth, who participated in sympotic and luxury culture, the appearance of these women in both sympotic and political discourse makes more sense, as does the way we have come to identify *hetairai* as foreign women of renown, wealth, and access to the political elite. It is within this elite context, this different discourse of the *hetaira*, that we should place Aspasia and other metic women who consorted with and were part of the Athenian elite.«

само да наслутити да се ту заправо ради о »најстаријем« занату. Најмање две ствари, међутим, треба унапред узети у обзир код доношења судова, јер оне нужно терају на опрез. Мора се, најпре, рачунати с тиме да је аутор оптужне беседе можда намерно изнео неистине на суду, пошто му је карактеристични атински судски поступак давао могућност и да лаже и да преувеличава ствари како би оцрнио противника и придобио поротнике на своју страну (добивање парнице није се нужно морало заснивати само на изношењу истине и познавању права, већ је у пракси доста тога зависило и од утиска који је свака од супротстављених страна остављала на судије). Нарочито у недостатку одговора друге стране на изнесене оптужбе као неке врсте контролног механизма, изгледа извесно да тужилац није пропустио прилику да, циљајући на устаљене моралне норме, наглашеним и »јаким бојама« истакне делатност свог противника Стефана и његове дугогодишње љубавнице и пратиље Неајре. Не можемо, с друге стране, бити сигурни да је беседа у облику у коме је стигла до нас заиста и била изговорена на суду. Текст је могао бити у већој или мањој мери мењан у рукописној традицији, а постоји чак и занимљива потврда из античког доба, о којој ће бити речи при крају овога рада, да су још у старини у тексту беседе вршене корекције и то баш због »неприкладног речника« који је у њој коришћен.

Стари Грци су имали веома богат вокабулар у вези с проституцијом и користили су разноврсне и веома живописне изразе којима су означавали проститутке,¹⁴ али су, ван сваке сумње, два најчешћа у изворима потврђена изрза за сексуалне раднице у класичној и хеленистичкој епоси били *πόρνη* и *ἑταίρα*. *Πόρνη* (»она која се продаје«), као и њен мушки еквивалент *πόρνος* (»онај који се продаје«), био је уобичајени назив за некога ко отворено нуди себе и своје сексуалне услуге за новац, а он је извесно изведен од глагола *πέρνωμι*, односно *πέρνωμαι* у значењу »продајем се«.¹⁵ У пракси се најчешће односио на робове који су за малу надокнаду нуђени као сексуални радници и раднице у различитим типовима јавних кућа (*πορνεῖον*, *οἷκημα* и сл.)¹⁶ или чак на улицама и на другим јавним местима у Атини и луци Пиреју, али и у многим другим градовима широм грчког света у антици. С друге стране, израз *ἑταίρα*, у основном значењу »пријатељица, пратиља«, а заправо »пријатељица за секс«¹⁷ (мушки еквивалент *ἑταῖρος* »пратилац, друг, пријатељ« најчешће није имао сексуалну

¹⁴ Уп. KARRAS 2011, 232–243.

¹⁵ Изведеница је и глагол *πορνεῖω* који експлицитно упућује на бављење проституцијом као занатом: уп. LSJ, s.v.; Montanari GE, s.v.

¹⁶ Уп. K. Schneider, RE s.v. Hetairai, 1339–1340.

¹⁷ GLAZEBROOK 2006, 135 n. 1 је свакако у праву када предлаже да је израз *hetaira* на енглески најбоље превести са »sexual companion«, пошто уобичајени превод »courtesan« представља очигледан анахронизам, бар из перспективе грчких полиса, односно за период пре хеленистичке епохе и појаве хеленистичких дворова. У овом раду *πόρνη* преводимо са »проститутка«

конотацију и у класичној се епоси највише односио на чланове хетерија), носио је и у старини еуфемистички призив, баш као што то и данас имају одговарајући изрази у српском («пословна пратња, продавачица љубави, пријатељица ноћи, спонзоруша») и у другим модерним језицима (*escort, model, party girl, lady of the night, sporting lady, working girl* etc.). У модерној се литератури ови појмови из старогрчког језика често посматрају кроз дихотомију, где се *πόρνη* представља као нешто што је више припадало духу и потребама грађанског егалитаризма карактеристичног за демократију, док је *ἑταίρα* више одговарала пробирљивим захтевима елите и боље пристајала аристократском духу и атмосфери симпозија.¹⁸ Могућност присуствовања симпозијима и »мушким дружењима«, где је присуство законитих жена и грађанки (*ἄσται*) било строго забрањено, чини се као основна јасно видљива карактеристика хетера.¹⁹ Али у пракси и у правном смислу разлике нису биле тако јасно видљиве, а *ἑταίρα* су, исто као и *πόρναι*, најчешће биле робиње, ослобођенице или странкиње које су за своје услуге добијале новац.²⁰ Зато је можда боље разлоге ове поделе посматрати кроз призму економије и тражити их у промењеним економским и друштвеним приликама у Атини IV века пре н. е.,²¹ или их опет треба довести у везу са повећаним сексуалним и другим апетитима човека класичне епохе.²² Погрешно је, у сваком случају, ствари генерализовати па безусловно тврдити да су, на пример, *πόρνη* и *πορνεῖον* били намењени само сиромашнима, а о хетерама говорити као о нечему ексклузивном што је искључиво било резервисано за богате и угледне.²³ Занимљиво је, међутим, да су оба ова израза нашла своје место у Псеудо-Демостеновом говору *Προίσις Ηεταίρε* и што Аполодор зна једнако да »почасти« *Ηεταίру* и као проститутку (*πόρνη*) и као хетеру (*ἑταίρα*), а то чини бар једанпут и у једном истом одељку. Да ли то значи да су за аутора беседе ово само синоними које насумично користи или се ради о добро смишљеној реторској стратегији да баш на одређеном месту у говору употреби и одређени израз? Потребно је свакако посебно анализирати свако место у говору које се може довести у везу с проституцијом, а нарочито контекст у коме је баш одређени израз употребљен.

Изразе несумњиво везане за проституцију, као што су *πόρνη* и сродне речи (глагол *πορνεῖω*), Аполодор користи чак четири пута у судској беседи *Προίσις Ηεταίρε* и то баш у оном њеном делу где се директно обраћа својим суграђа-

или »сексуална радница«, док се за *ἑταίρα* чини да је најбоље да остане »хетера«.

¹⁸ Како, на пример, целу ствар са проституткама и хетерама поставља KURKE 1999, 175–219.

¹⁹ Уп. SALAME 1999, 111–112.

²⁰ Уп. нпр. М. Henry, OCD⁴, 679–680, s.v. *hetairai*. За добар увод у тему, вид. такође McCLURE 2003, 9–18.

²¹ Тако SONEN 2006.

²² Уп. DAVIDSON 1997.

²³ За исправан став о овим питањима, уп. GLAZEBROOK 2011.

нима, поротним судијама, апелујући на њихова устаљена морална начела и на њихов традиционални систем вредности. Неајра је оптужена да је противно важећем закону као странкиња живела у браку с грађанином,²⁴ а да је и децу коју је са собом довела у Атину представила као грађане, а пре свега ћерку Фану (Φανώ), коју је чак, противно свим законима и обичајима, заједно са Стефаном удала и за атинског грађанина Теогена, који је изабран да обавља функцију архонта басилеја. Поред очигледних незаконитости, такав поступак је имао и карактеристике тешког безбожничтва (ἀσέβεια), јер је супруга басилеја, ритуално удавана за бога Диониса, морала бити невинна и упућена у многе свете тајне.²⁵ Без обзира колико Аполодорова аргументација изгледала јака, он се очигледно бојао да неће бити и довољна за постизање осуђујуће одлуке, па је заиграо на карту на коју су грађани (изабране судије поротници) били посебно осетљиви, а то су њихова законита деца и породица. Директно супротставља жене попут Неајре њиховим супругама, ћеркама и мајкама.²⁶ У наставку упозорава судије и на могуће последице њихове погрешне одлуке:

[112] ὥστε πολὺ μᾶλλον ἐλυσιτέλει μὴ γενέσθαι τὸν ἀγῶνα τουτοῖ ἢ γενομένου ἀποψηφίσασθαι ὑμᾶς. κομιδῆ γὰρ ἤδη παντελῶς ἐξουσία ἔσται ταῖς πόρναις συνοικεῖν οἷς ἂν βούλωνται, καὶ τοὺς παῖδας φάσκειν οὐ ἂν τύχῳσιν εἶναι· καὶ οἱ μὲν νόμοι ἄκυροι ὑμῖν ἔσονται, οἱ δὲ τρόποι τῶν ἐταίρων κύριοι ὅ τι ἂν βούλωνται διαπράττεσθαι. ὥστε καὶ ὑπὲρ τῶν πολιτῶν σκοπεῖτε, τοῦ μὴ ἀνεχδότους γενέσθαι τὰς τῶν πενήτων θυγατέρας.

(112) Било би, дакле, далеко боље да се ова парница никада није ни десила него да се догоди да је ослободите оптужбе. Зато што ће тако настати потпуна слобода за проститутке да живе у браку с ким год желе и да оцем своје деце проглашавају онога с ким се задесе. И ваши ће закони бити без снаге, док ће оне које живе на начин како то чине хетере имати моћ да постигну шта год желе. Треба, дакле, да се старате и за оне које су рођене као грађанке, како се не би догодило да кћери сиромашних (грађана) остану неударе.²⁷

Аполодор на наведеном месту проститутке (πόρναι) и хетере (ἑταῖραι) извесно као странкиње ставља у »исти кош« и супротставља их атинским женама које су рођене као грађанке. Упозорава да би давање слободе и сигурности

²⁴ [Dem.] 59.16. За дискусију о закону, уп. KAPPARIS 1999, 198–206, који предлаже деценију између 390. и 380. године пре н. е. као време у коме је овај закон донет. Да је очита намера законодавца била да, ослањајући се на чувени Периклов закон о грађанском праву из 451. године, спречи деци из мешовитих веза и бракова добијање атинског држављанства, уп. КАМЕН 2013, 50.

²⁵ [Dem.] 59.72–73; 75–76. Уп. Arist. *Ath. Pol.* 3.5.

²⁶ [Dem.] 59.10–11.

²⁷ [Dem.] 59.112. Текст на старогрчком је наведен према стандардном *OCT* (*Oxford Classical Texts*) издању (RENNIE 1931), а за српски превод делова беседе одговоран је искључиво аутор овог чланка.

проституткама и хетерама у послу којим се баве и у односима с мушкарцима нужно било на штету атинских грађанки. Посао и једних и других очигледно није частан, али је далеко горе то, сматра тужилац, што је он и суштински опасан по друштво и по његове устаљене вредности. Аполодор иде толико далеко да истиче да сексуалност жена попут Неајре (и њене ћерке) представља претњу самом ткиву атинског друштва јер су оне те које краду мужеве за које би се иначе удале ћерке грађана. Одатле и тобожња брига, искрена или не – то не мења много на ствари, да »кћери сиромашних (грађана) остану неудате.« Овакав став се још јасније развија у наставку, где се чак изражава бојазан да ће ћерке атинских грађана морати да се баве проституцијом да би уопште могле да се удају! Тужилац дословно упозорава да, ако се дозволе такве ствари и не поштује закон »онда ће посао проститутки пасти сасвим на ћерке грађана, управо оне које не могу да се удају због сиромаштва, док достојанство слободних жена прелази на хетере, ако им је допуштено да некажњено рађају децу како желе и да учествују у градским ритуалима, жртвама и почастима« (παντελῶς ἤδη ἢ μὲν τῶν πορνῶν ἐργασία ἤξει εἰς τὰς τῶν πολιτῶν θυγατέρας, δι' ἀπορίαν ὅσαι ἂν μὴ δύνωνται ἐκδοθῆναι, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων γυναικῶν ἀξίωμα εἰς τὰς ἑταίρας, ἂν ἄδειαν λάβωσι τοῦ ἐξεῖναι αὐταῖς παιδοποιεῖσθαι ὡς ἂν βούλωνται καὶ τελετῶν καὶ ἱερῶν καὶ τιμῶν μετέχειν τῶν ἐν τῇ πόλει).²⁸

Претпоставља се да Аполодор овде намерно претерује да би оставио утисак на судије, говорећи о опасностима да рођене Атињанке и ћерке атинских грађана услед немаштине у потпуности преузму посао проституткама, које су у Атини класичне епохе, готово без изузетка, биле робиње, ослобођенице и странкиње.²⁹ За ову тему је ипак важније то што он у овом одељку изједначава проститутке и хетере, конкретно циљајући на Неајру и њену ћерку Фану.³⁰ Тужилац на крају јасно поручује поротницима да у име својих супруга, ћерки и мајки, гласају против Неајре, »да те жене не би изгледале једнако поштоване као ова проститутка« (τοῦ μὴ ἐξ ἴσου φανῆναι ἐκείνας τιμωμένας ταύτῃ τῇ πόρῃ), односно »да не изгледа да уживају једнаке части са оном која је имала односе са многим мушкарцима много пута сваког дана, на много раскалашних начина и како је то сваки мушкарац желео« (ταύτας ἐν τῷ ἴσῳ φαίνεσθαι μετεχοῦσας τῇ μετὰ πολλῶν καὶ ἀσελγῶν τρόπων πολλάκις πολλοῖς ἐκάστης ἡμέρας συγγεγεννημένη, ὡς ἕκαστος ἐβούλετο).³¹

²⁸ [Dem.] 59.113.

²⁹ Уп. CAREY 1992, 143.

³⁰ За мишљење да су ту, међутим, ради само о инвективи, уп. BUDIN 2021, 103: »It would behoove Apollodoros' case to turn Neaira into a whore, to turn the jurors against her; but she is not one. Apollodoros rightly calls Neaira a hetaira throughout the text, but allows himself two small jabs in the closing, emotional tirade of his speech... A hetaira is not a *pornē*, but Apollodoros tries to create that illusion.«

³¹ [Dem.] 59.114.

Аполодор, истина, Неајру у беседи често назива хетером (ἑτάϊρα) а ређе проститутком (πόρνη), али постоји још неколико карактеристичних места у говору из којих јасно произилази да је посао којим се Неајра бави (или се бавила у прошлости) заправо проституција или сексуални рад обављан за новчану надокнаду. Тврдњу да је Неајра била позната у целој Хелади управо по томе што се бестидно и нескривено проституисала, Аполодор образлаже на следећи начин већ у оном делу беседе где супротставља Платејце (грађане Платеје у Беотији, највернијег атинског савезника), којима је као награда за показану храброст и верност додељено атинско грађанско право (πολιτεία), онима (Стефан и Неајра) који су то исто грађанско право покушали да на срамнотан начин унизе и оскрнавe:

[107] οὐκ οὖν δεινόν; πρὸς μὲν τοὺς ἀστυγείτονας καὶ ὁμολογουμένως ἀρίστους τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πόλιν γεγενημένους οὕτω καλῶς καὶ ἀκριβῶς διωρίσασθε περὶ ἐκάστου, ἐφ' οἷς δεῖ ἔχειν τὴν δωρεάν, τὴν δὲ περιφανῶς ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι πεπορνευμένην οὕτως αἰσχρῶς καὶ ὀλιγώρως ἐάσετε ὑβρίζουσαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀσεβοῦσαν εἰς τοὺς θεοὺς ἀτιμώρητον, ἣν οὔτε οἱ πρόγονοι ἀστὴν κατέλιπον οὔθ' ὁ δῆμος πολίτην ἐποίησατο; [108] ποῦ γὰρ αὕτη οὐκ εἴργασται τῷ σώματι, ἢ ποῖ οὐκ ἐλήλυθεν ἐπὶ τῷ καθ' ἡμέραν μισθῷ; οὐκ ἐν Πελοποννήσῳ μὲν πάσῃ, ἐν Θετταλίᾳ δὲ καὶ Μαγνησίᾳ μετὰ Σίμου τοῦ Λαρισαίου καὶ Εὐρυδάμαντος τοῦ Μηδείου, ἐν Χίῳ δὲ καὶ ἐν Ἰωνίᾳ τῇ πλείστῃ μετὰ Σωτάδου τοῦ Κρητῶς ἀκολουθοῦσα, μισθωθεῖσα ὑπὸ τῆς Νικαρέτης, ὅτε ἔτι ἐκείνης ἦν; τὴν δὲ ὑφ' ἑτέροις οὖσαν καὶ ἀκολουθοῦσαν τῷ διδόντι τί οἴεσθε ποιεῖν; ἀρ' οὐχ ὑπηρετεῖν τοῖς χρωμένοις εἰς ἀπάσας ἡδονάς; εἶτα τὴν τοιαύτην καὶ περιφανῶς ἐγνωσμένην ὑπὸ πάντων γῆς περίοδον εἰργασμένην ψηφιεῖσθε ἀστὴν εἶναι;

(107) Није ли то ужасно? Када сте, с једне стране, за мушкарце из суседног града који су се, по општем мишљењу, најбоље показали од Хелена према нашем граду, тако добро и прецизно утврдили сваки од услова под којима треба да добију дар, хоћете ли, с друге стране, дозволити овој жени, која се отворено проституисала по целој Хелади, да се тако срамно и презриво односи према граду и да остане некажњена за светогрђе према боговима, жени којој није остало од предака наслеђено грађанско право, нити ју је народ учинио грађанком? (108) Јер где то она није продавала своје тело или куда то није отишла по своју дневницу? Није ли била по целом Пелопонезу, у Тесалији и Магнесији са Симом из Ларисе и Еуридамантом, Медејевим сином, на Хиосу и у већем делу Јоније у пратњи Сотата Крићанина, када ју је Никарета за новац изнајмљивала док је још њој припадала? А шта мислите да ради жена која припада другима и прати онога ко јој плаћа? Зар не служи онима који је искоришћавају за сваку врсту насладе? Да ли ћете, онда, пресудити да једна оваква жена, за коју сви поуздано знају да се бавила тим послом широм света, јесте грађанка?³²

³² [Dem.] 59.107–108.

Изрази коришћени у цитираним пасусима недвосмислено упућују на проституцију, односно на обављање »сексуалног рада« за новац (надокнаду, дневницу). Не мења много на ствари то што је Неајра, бар у својој младости, била приморана да буде сексуална радница, што се налазила у власти других људи и што се није проституцијом бавила добровољно. То, међутим, не смета Аполодору да је представи као »озлоглашену« проститутку, добро познату целој Хелади.³³ Али, да ли је Неајра заиста била тако добро позната и атинским судијама поротницима који су имали обавезу да донесу пресуду у њеном случају? Треба имати у виду да у време одржавања судског процеса против Неајре (између 343. и 340. године пре н. е.) за оптужбу да као странкиња живи у браку са атинским грађанином (γυραφή ξενίας), Неајра се пословима проститутке или хетере није вероватно бавила већ дуги низ година. Она је у тренутку суђења била жена дубоко у својим педесетим годинама, ако већ увелико није начела и шездесете, а вероватно је већ прошло и неколико деценија од времена и догађаја на које Аполодор у беседи подсећа.³⁴ Зато је сасвим могуће да многим грађанима Атине Неајра и није била тако позната по свом »минулом раду«, и поред тога што се њена слава као проститутке и хетере својевремено ширила Хеладом. Али не треба само зато узети ни за реторско претеривање то када Аполодор каже да се Неајра »отворено проституисала по целој Хелади« (τὴν δὲ περιφανῶς ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι πεπορευμένην) и да је то »радила широм света« (εἰργασμένην γῆς περίοδον). Није изгледа уопште случајно ни што је име Неајра (Νεαῖρα), у слободном преводу нешто попут »Млађана«, које се повремено јавља као име више личности из мита и епа,³⁵ а иначе је изузетно ретко потврђено као лично име смртних људи,³⁶ постало једно од имена које је сматрано веома прикладним да се њиме назову хетере. Познате су бар две атичке комедије које су носиле назив *Неајра* (Νεαῖρα),³⁷ а нема сумње да се спомен хетере Неајре у Филетеревој комедији *Кинайди* (Κυναῖδις), произведеној и изнетој на позорницу негде између 370. и 365. године пре н. е., морао односити на ову Неајру која је била предмет Аполодорове оптужнице.³⁸ У то време она је могла бити на врхунцу славе као хетера, истина никада у оној мери као, на пример,

³³ Да је ту могло бити доста претеривања с циљем да се придобију поротници, уп. KAPPAS 1999, 400–401; NOWAK 2010, 189–190.

³⁴ Неајра је могла бити рођена око 400. године пре н. е., а »златно доба« њене активности као проститутке и хетере пада отприлике до 370. године пре н. е. Уп. SAREY 1992, 2–3.

³⁵ Уп. F. Schwenn, RE s.v. Neaira (1)–(7).

³⁶ Тако други том *Оксфордског лексикона грчких личних имена* посвећен Атици бележи само једну Неајру и то баш ону о којој је реч у овом раду: LGPN II s.v. Νεαῖρα.

³⁷ Истине ради, из нешто каснијег периода (последње деценије IV и прве деценије III века пре н. е.), најпре она Тимоклеова (Timocles, PCG VII fr. 25 = Athen. XIII 567 D-E), а затим и песника Филемона (Philemon, PCG VII fr. 49 = Athen. XIII 590 A), савременика и супарника Менандровог.

³⁸ Philetaerus, PCG VII fr. 9 = Athen. XIII 587 E.

њене чувене савременице и »колегинице« Лаида или Фрина. Ипак, неколико деценија касније то више није морао бити случај па је Аполодор осећао обавезу да подсети Атињане с ким то имају посла.

Очигледна је, међутим, Аполодорова намера да Неајру сведе на ниво обичне проститутке (πόρνη), а не скупе и угледне хетере (εταίρα).³⁹ Чак и под претпоставком да се ту, пре свега, ради о реторском претеривању с циљем да се придобију поротници, коцком изабрани атински грађани којима је цела ова прича могла само мање или више бити позната, терминологија коју користи тужилац је, ипак, веома јасна и не оставља место сумњи. О глаголу πορνεύω је већ било речи и он се извесно односи на проституцију, продају тела за новац, како то за Неајру тужилац експлицитно наводи да се »отворено проституи-сала по целој Хеллади« (τὴν δὲ περιφανῶς ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι πεπορνευμένην). Али такав је и глагол ἐργάζομαι (»радим«), који се нарочито у фрази ἐργάζεσθαι τῷ σώματι (»радити телом«, односно прецизније »зарађивати телом« = »продавати тело«) готово извесно односи на сексуални рад и проституцију.⁴⁰ Такво тумачење је, чини се, далеко боље од онога да се иста фраза односи на некога ко »ради за себе, зарађује за себе«. ⁴¹ Аполодор исту фразу употребљава још неколико пута у првом делу беседе, где своје суграђане (судије поротнике) упознаје са животом и каријером тужене Неајре, а о чему ће још бити речи у даљем тексту. Асоцијације на плаћени секс и проституцију може свакако имати и глагол μισθῶ (»изнајмљујем, дајем у најам«), нарочито када Аполодор саопштава да је Неајру Никарета (њена прва господарица и »мадам«) за новац »изнајмљивала док је ова још њој припадала« (μισθωθεῖσα ὑπὸ τῆς Νικαρέτης, ὅτε ἔτι ἔχεινς ἦν). А изнајмљивана је за новац мушкарцима који су је користили »за сваку врсту насладе« (εἰς ἀπάσας ἡδονάς). Да ли ико може и помислити да Аполодор овде не циља, пре свега, на »сексуалне ужитке« које је Неајра пружала својим клијентима за надокнаду? С тим у вези је и именица μισθός (»надница, надокнада, плата«), која овде такође може да значи и »надница за секс«, односно »тарифа проститутке«, ⁴² нарочито када тужилац после коришћења фразе »зарађивати телом« (ἐργάζεσθαι τῷ σώματι), реторски поставља питање: куда то (Неајра) није отишла по своју дневницу? (ποῖ οὐκ ἐλήλυθεν ἐπὶ τῷ καθ' ἡμέραν μισθῷ;). Сви ови изрази и фразе из горенаведених пасуса Псеудо-Демостеновог говора *Проίτις Неајре* ([Dem.] 59.107–108) нису апсолутни доказ да је Неајра била проститутка (πόρνη) која је свој посао обављала широм ондашњег света, већ само представљају слику о Неајри какву је тужилац хтео да креира у свом обраћању атинским грађанима, изабраним поротним судијама. Они

³⁹ Уп. KAPPARIS 1999, 409.

⁴⁰ Уп. LSJ, s.v. ἐργάζομαι II 6; Montanari GE, s.v. ἐργάζομαι B; CGL, s.v. ἐργάζομαι 10.

⁴¹ Што усваја BUDIN 2021, 89: »working for herself, earning her own living.«

⁴² Уп. CGL, s.v. μισθός 5.

су, ипак, у складу са оним што тужилац износи у највећем делу свог говора, а нарочито са оним што је изложио у првом делу беседе који се тицао Неајрине младости и одрастања у Коринту, али и о њеном правном статусу, који се мењао више пута у току првих деценија живота.

Аполодор, наимае, уверава Атињане да је Неајра почела да се бави сексуалним радом још као сасвим млада, чак пре пубертета, односно пре него што се задевојчила. То, међутим, не треба да чуди, јер слична је судбина могла задесити многе девојчице (и дечаке) ропског порекла у античкој Грчкој. Управо су из њихових редова и регрутоване πόρναι, које су »зарађивале телом« у јавним кућама по грчким градовима и лукама. А Коринт, где се Неајра родила и одрасла, са својим веома посећеним лукама и развијеним култом богиње Афродите, заштитнице »продавачица љубави«, сматран је у старини »градом греха« у коме је цвetaо »најстарији занат«. Управо ту и почиње занимљива и детаљима богата прича која запрема велики део првог дела беседе *Προίτις Неајре* (поглавља 18–49), кроз коју Аполодор, приповедајући живот Неајре, настоји да докаже да она не може бити грађанка Атине, јер је странкиња и бивша робиња из Коринта.

Неајру је још као мало дете, заједно са још шест робињица (παιδίσκας),⁴³ саопштава Аполодор, купила (ἐκτήσατο) извесна Никарета (Νικαρέτη), такође бивша робиња, односно ослобођеница (ἀπελευθέρη), да би их као »мадам« (женски макро) обучила и користила за бављење најстаријим занатом.⁴⁴ Израз παιδίσκη, који Аполодор на овом месту користи, поред основног значења »млада робиња, робињица«, такође је један од уобичајених назива за проститутку, практично синоним за πόρνη са низом сигурних потврда у изворима.⁴⁵ И Никарета је, дакле, почела своју »каријеру« као робиња и проститутка, али је после ослобођења решила да своје знање и искуство пренесе на своје »штићенице« и да од њих још добро заради. Баш то нам каже и Аполодор, наглашавајући Никаретину вештину да још код сасвим малих девојчица уочи таленат и лепоту и да је »знала како да их одгоји и стручно обучи, упражњавајући овај занат и зарађујући од њих за живот« (καὶ ταῦτα ἐπισταμένη θρέψαι καὶ παιδεῦσαι ἐμπείρωσ, τέχνην ταύτην κατεσκευασμένη καὶ ἀπὸ τούτων τὸν βίον συνειλεγμένη).⁴⁶ Још додаје да их је »називала својим ћеркама да би, као да су слободне девојке,

⁴³ Аполодор ([Dem.] 59.19) ради уверљивости приче бележи и њихова лична имена: Антеја (Ἄντεια), Стратола (Στρατόλα), Аристоклеја (Ἀριστόκλεια), Метанејра (Μετάνειρα), Филадельфа (Φίλα) и Истимијада (Ἰσθμιάς). Готово све се спомињу и у другим античким изворима, а неке су такође и као хетере досегле интернационалну славу. Уп. каталог са просопографским подацима познатих сексуалних радника и радница у Хелади који доноси KARRAS 2018, 388–389 (Антеја); 392 (Аристоклеја); 410 (Истимијада); 426 (Метанејра); 437 (Фила); 448 (Стратола).

⁴⁴ [Dem.] 59.18–19.

⁴⁵ Уп. LSJ, s.v. παιδίσκη II.

⁴⁶ [Dem.] 59.18.

изнудила највеће тарифе од оних који желе да буду интимни с њима, а када је искористила младост сваке од њих, свих седам је продала као робинје» (προσειπούσα δ' αὐτάς ὀνόματι θυγατέρας, ἴν' ὡς μεγίστους μισθοὺς πρᾶττοίτο τοὺς βουλομένους πλησιάζειν αὐταῖς ὡς ἐλευθέραις οὖσαις, ἐπειδὴ τὴν ἡλικίαν ἐκαρπώσατο αὐτῶν ἐκάστης, συλλήβδην καὶ τὰ σώματα ἀπέδοτο ἀπασῶν ἐπὶ τὰ οὐσῶν).⁴⁷

У последњем цитираном пасусу пажњу привлачи глагол *πλησιάζειν*, који има основно значење »бити близу, приближити се«, али се овде извесно односи на интимне, телесне односе, »оне који желе да буду интимни с њима« (τοὺς βουλομένους πλησιάζειν αὐταῖς). Исти глагол је, међутим, за Стефани Будин један од кључних доказа да посао Никаретиних штићеница није укључивао пружање сексуалних услуга и да се не може превести са »to have sex with« или нешто слично, већ се тицао само »дружења«, што је и иначе, сматра, био посао хетера да праве друштво мушкарцима, а не да сексуално опште са својим клијентима.⁴⁸ Да се глагол *πλησιάζειν*, ипак, може односити на близак телесни, односно сексуални однос, показују на већем броју примера из извора и новији речници старогрчког.⁴⁹ Исти се глагол јавља и у наредном пасусу беседе *Πρωΐτις Неајре* и то, бар по мишљењу писца ових редова, са очигледном сексуалном конотацијом. Тужилац као увод у тему Неајриних »раних радова« у Атини овако вели: »хоћу, међутим, да вас још једном вратим на то (време) када је ова овде Неајра припадала Никарети и својим телом зарађивала новац изнајмљена онима који су желели да буду интимни с њом« (ὡς δὲ Νείρα αὐτῇ Νικαρέτης ἦν καὶ ἡργάζετο τῷ σώματι μισθαρνοῦσα τοῖς βουλομένοις αὐτῇ πλησιάζειν, τοῦθ' ὑμῖν βούλομαι πάλιν ἐπανελθεῖν).⁵⁰ Опет се срећемо и са фразом *ἐργάζεσθαι τῷ σώματι* (»зарађивати телом«), овде у имперфекту *ἡργάζετο τῷ σώματι* (»зарађивала телом«), као и са партиципом глагола *μισθαρνέω* (*μισθαρνοῦσα* »изнајмљена, она која ради за надницу«), уз додатак да је Неајра била доступна за »дружење« свима који су то желели (τοῖς βουλομένοις αὐτῇ πλησιάζειν). Треба нагласити да и израз *οἱ βουλόμενοι*, односно у једнини *ὁ βουλόμενος* (»ко год жели«), који Аполодор више пута користи, већ сам по себи носи наглашени »демократски потенцијал«, који је у пракси омогућавао обичном грађанину иницијативу на суду и у скупштини, али који би се такође могао пренети и на терен забаве и задовољстава као још једне мере егалитаризма грађана. У овом случају то би значило да је Неајру могао да има »ко год то жели« (*ὁ βουλόμενος*), ако то још може и да плати.⁵¹ Све то заједно не оставља места сумњи да Аполодор оваквим изразима циља на изнајмљивање сексуалног рада и да је Неајра као

⁴⁷ [Dem.] 59.19.

⁴⁸ BUDIN 2021, 89.

⁴⁹ Уп. Montanari GE, s.v. *πλησιάζω* 1; CGL, s.v. *πλησιάζω* 7.

⁵⁰ [Dem.] 59.20.

⁵¹ Уп. такође [Dem.] 59.23: *ἐμισθάρνει τῷ βουλομένῳ ἀναλίσκειν*.

Никаретина робиња била, пре свега, сексуална радница. Да ли јој је Никарета, као уосталом и другим својим »штићеницама«, пренела и нека друга знања и вештине да би могла да постигне већу цену за њих код изнајмљивања и, на крају, код (пре)продаје истих? Вероватно јесте, јер није случајно да је управо Неајра постала хетера на гласу у готово целој Хелади, а њено име једно од типичних имена за ту професију.

А да је још као сасвим младу Неајру пратио глас пожељне »пратиље« и изван граница Коринта, Аполодор илуструје на примерима њених првих посета Атини, за што је могао да нађе и живе сведоке који су били спремни да о томе сведоче на суду ([Dem.] 59.21–25). Прва посета Атини укључује у целу причу и славног атинског беседника Лисију (једног из канона десеторице), кога тужилац судијама представља као софисту (ὁ σοφιστής), што овде заправо значи учитељ беседништва,⁵² а који је био дугогодишњи корисник услуга друге Никаретине штићенице Метанејре (Μετάνειρα). Лисија се толико везао за Метанејру да је хтео да је посвети и у Елеусинске мистерије (мистеријски култ у Елеусини посвећен Деметри и Персефони био је доступан и онима ропског статуса), па је она дошла у Атину заједно са господарицом Никаретом, а с њима у пратњи је по први пут била и Неајра. Аполодор наглашава да је Неајра тада »већ зарађивала телом, иако је била млада, пошто још није достигла зрелост« (ἐργαζομένη μὲν ἤδη τῷ σώματι, νεωτέρα δὲ οὖσα διὰ τὸ μήπω τὴν ἡλικίαν αὐτῇ παρεῖναι).⁵³ И овде поново употребљена фраза ἐργάζεσθαι τῷ σώματι (»радити телом, зарађивати телом«) не оставља места сумњи на који то »рад« тужилац циља. То што је Неајра била девојчица, још недовољно сазрела у сексуалном погледу, не мора да значи да Аполодор лаже или претерује, јер сексуално искоришћавање малолетних робова и робиња и њихово укључивање у посао с проституцијом било је веома раширено и представљало је, нажалост, део њихове свакодневнице и судбине.⁵⁴

Друга Неајрина посета Атини у тужиочевом казивању је такође веома информативна и доноси нову потврду њеног бављења »најстаријим занатом«. Она се овога пута нашла у друштву сталног клијента Тесалца Сима (Σίμος ὁ Θετταλός)⁵⁵ и поново у пратњи »неизбежне« Никарете у време прославе атинске светковине Великих Панатенеја (τὰ Παναθηναία τὰ μεγάλα).⁵⁶ Тужилац наво-

⁵² [Dem.] 59.21. Уп. CAREY 1992, 96. За нешто резервисанији став у вези идентификације овог Лисије са славним беседником, вид. KARRARIS 1999, 211.

⁵³ [Dem.] 59.22.

⁵⁴ KARRARIS 1999, 214–215, рачуна, узимајући у обзир могућа значења појма ἡλικία, да је Неајра у време своје прве посете Атини имала 12 или 13 година. Напротив, GLAZEBROOK 2021, 72 сматра да је могла имати само између 7 и 11 година!

⁵⁵ Исти је као Симо из Ларисе (Σίμος ὁ Λαρισταίος) споменут и у 108. поглављу говора (вид. горе цитат с преводом).

⁵⁶ [Dem.] 59.24. Ради се вероватно о највећој градској светковини посвећеној богињи Атине

ди прецизно кућу у којој су гошће из Коринта боравиле за трајања светковине а где је »ова овде Неајра и пила и јела у присуству многих мушкараца као да је хетера« (καὶ συνέπινεν καὶ συνεδείπνει ἐναντίον πολλῶν Νείαιρα αὐτῆι ὡς ἂν ἑταίρα οὔσα).⁵⁷ Ово реченица је такође послужила као значајан аргумент Стефани Будин да устврди како Неајра није била проститутка која нуди и упражњава секс с клијентима, већ је, као да је права хетера (ὡς ἂν ἑταίρα οὔσα), само пила, јела и забављала се с мушкарцима, али да и то заправо још није, због своје младости, могла да буде.⁵⁸ Али, да ли заиста може да се у реалности замисли такав сценарио у коме млада робинја из Коринта, обучавана да »зарађује телом«, борави на пијанци у атинској кући пуној непознатих мушкараца, а да се све заврши само на разговору и подизању пехара ради здравица? Један сценарио са сексом и оргијама изгледа далеко реалистичније (сличан сценарио, уосталом, Аполодор и описује у поглављима 33–34 овог говора, о чему више у даљем тексту).

Постоји, међутим, још неколико значајних ствари које се дају закључити у вези с поглављем о коме је овде реч. С једне стране, оно је још једна потврда да су велике и добро посећене светковине које су окупљале Хелене с разних страна (Велике Панатенеје и Елеусинске мистерије спадају свакако у такве) представљале одлично место и прилику за добру зараду свима онима који су се бавили »најстаријим занатом«, и можемо само претпоставити, али опет с доста великом сигурношћу, да су таква места и догађаје, поред Никарете и њених штићеница, такође походиле и неке друге данас нама непознате »Никарете и Неајре«. С друге стране, очигледно је да је у послу »зарађивања телом« било далеко боље, као што је то уосталом и данас, обезбедити сталне клијенте него увек изнова »јурити« нове. То је извесно јако добро знала и »мадам« Никарета, па одатле и појава сталних клијената као што је Тесалац Симо то био Неајри, а писац судских беседа Лисија њеној нешто старијој колегиници Метајнери. Таквим се клијентима излазило у сусрет и у погледу специјалних жеља, како то показују и наведене »екскурзије« у Атину. Исти Симо се и на другом месту у беседи наводи као један од оних сталних клијената који је Неајру водио са собом и на путовања по другим деловима Хеладе.⁵⁹ Од сталних су се клијена-

из 378. године пре н. е. (уп. KAPPAS 1999, 217), мада не треба искључити могућност ни да су у питању Велике Панатенеје из 382. године.

⁵⁷ [Dem.] 59.24.

⁵⁸ BUDIN 2021, 89–90.

⁵⁹ [Dem.] 59.108. Сву могућу сложеност оваквих односа сексуалних радница с клијентима као да је најбоље осетила и описала Дебра Хамел. Уп. HAMMEL 2003, 24: »A client's relationship with one of Nikarete's prostitutes, moreover, was not necessarily confined to a single, fee-for-service transaction. It could become a more complicated affair, of long standing and perhaps infused with a degree of emotional attachment. Some interest beyond the purely sexual probably lay behind Lysias' desire to initiate Metaneira into the Mysteries. And Simas' relationship with Neaira, given his visit with her to

та, опет, могле тражити, али и добити, и неке друге услуге и погодности. То уосталом потврђују и наредни у оптужници описани догађаји.

Међу тим сталним Неајриним клијентима у Коринту (обележени као »љубавници«, ἔρασταί) Аполодор поименце издваја песника Ксеноклида (Ξενοκλείδης ὁ ποιητής) и глумца Хипарха (Ἴππαρχος ὁ ὑποκριτής).⁶⁰ Овог другог је чак извео и као сведока на суду да потврди да су он и Ксеноклид »изнајмљивали Неајру, којој се овде суди, у Коринту, као хетеру, једну од оних које су тако зарађивале новац« (μισθώσασθαι Νεαίραν ἐν Κορίνθῳ τὴν νῦν ἀγωνιζομένην, ὡς ἑταίραν οὖσαν τῶν μισθαρουσῶν).⁶¹ Веровање да оваква »изнајмљивања« нису укључивала упражњавање сексуалних односа је очигледна идеализација стварности која је, најалост, била много суровија него што смо ми то понекад спремни да признамо.⁶² Да су се, међутим, стални клијенти могли показати да су од велике помоћи, сазнајемо из даљег казивања које у игру уводи још двојицу, за даљи Неајрин живот и »каријеру«, испоставиће се, пресудних мушкараца – Коринћанина Тиманориду (Τιμανορίδας ὁ Κορίνθιος) и Леукађанина Еукрата (Εὐκράτης ὁ Λευκάδιος). Они су, казује Аполодор, »пошто је Никарета била скупа у својим потраживањима, захтевајући од њих да подмирују све дневне трошкове њеног домаћинства, платили Никарети тридесет мина за тело Неајре, и купили је од ње да одсада заувек, према закону града, буде њихова робиня. Тако су је поседовали и користили онолико времена колико су желели« (οἱ ἐπειδήπερ πολυτελής ἦν ἡ Νικαρέτη τοῖς ἐπιτάγμασιν, ἀξιούσα τὰ καθ' ἡμέραν ἀναλώματα ἅπαντα τῇ οἰκίᾳ παρ' αὐτῶν λαμβάνειν, κατατιθέασιν αὐτῆς τιμὴν τριάκοντα μνᾶς τοῦ σώματος τῇ Νικαρέτῃ, καὶ ὠνοῦνται αὐτὴν παρ' αὐτῆς νόμῳ πόλεως καθάπαξ αὐτῶν δούλην εἶναι. καὶ εἶχον καὶ ἐχρῶντο ὅσον ἐβούλοντο αὐτῇ χρόνον).⁶³

Прича коју овде излаже тужилац делује прилично животно и могла би бити сасвим веродостојна. Искусна »мадам« Никарета, видевши да су неки стални клијенти озбиљно »научени« на услуге њене штићенице, настојала је да им узме што више новца, правдајући то скупом и великим трошковима (τὰ ἀναλώματα) њеног »домаћинства« (οἰκία, читај »јавна кућа«). У таквој ситуацији они су закључили да ће далеко боље проћи у финансијском погледу ако Неајру откупе у потпуности од Никарете него да је стално и изнова изнајмљују (то је као она модерна прича да је, гледано на дужи рок, увек исплативије

the Panathenaia, is likely to have been similarly complicated.«

⁶⁰ [Dem.] 59.26. О овој двојци, уп. KAPPARIS 1999, 222–223.

⁶¹ [Dem.] 59.28.

⁶² Уп. исправно GLAZEBROOK 2021, 71: »No mystery surrounds her transactions. Her paid encounters are for the purpose of sex. Her body is bought and sold for pleasure like every other sex laborer's. Despite outlining a wealthy clientele for her, Apollodoros' emphasis is on Neaira's open accessibility. She is indiscriminately available to all who want her (tois boulomenois).«

⁶³ [Dem.] 59.29. За време када се могла одиграти наведена купопродаја (вероватно 376. година пре н. е.), уп. KAPPARIS 1999, 228.

купити ауто него користити *rent a car*). Удружили су се и за доста високу суму од тридесет мина (τριάκοντα μνᾶς) купили (ὠνοῦνται) Неајру.⁶⁴ Можемо само претпоставити да Никарета, када је добила задовољавајућу понуду, није ни трепнула и да је продала своју штићеницу као обично »месо«, односно »тело« (σῶμα), што је Неајра као робиня у правном смислу заправо и била. Купопродаја је обављена по законским прописима града Коринта (νόμῳ πόλεως).⁶⁵ Сличан случај да двојица мушкараца купе робинју проститутку да би је заједнички користили ради задовољавања сексуалних потреба, а затим и водили спор због ње, забележен је у Атини у готово истом периоду.⁶⁶ А намера купаца у Коринту била је, нема сумње, да Неајру и даље користе као сексуалну робинју (δοῦλη), дакле, пре свега за телесне ужитке.

И наставак приче, који је у крајњем исходу донео Неајри личну слободу, изгледа сасвим реалистично и веродостојно. Када су је већ довољно »изгустирали«, нови Неајрини власници (Тиманорида и Еукрат) након неког времена су решили да се »скрасе« и да нађу себи одговарајуће супруге (μέλλοντες δέ γαμεῖν), а да хетера и робиня попут Неајре буде тако што није, наравно, долазило у обзир. Због блискости и посебне врсте односа који су, ипак, с њом градили у дужем временском периоду, понудили су јој да се откупи и стекне личну слободу, дајући јој и одређене новчане повластице, односно да им исплати хиљаду драхми мање од суме за коју су је они претходно купили од Никарете.⁶⁷ Неајра није, међутим, имала довољну уштеђевину да исплати и ову умањену, али и даље за ондашње прилике прилично велику суму (двадесет мина или две хиљаде драхми), већ се за помоћ обратила својим другим љубавницима (ἄλλους τῶν ἐραστῶν), међу којима је био и Атињанин Фринион, Демонов син, из деме Пајаније.⁶⁸ Занимљиво је, међутим, да је услов Неајриних бивших господара и љубавника био да Неајра »не ради у Коринту нити да буде под контролом макроа« (ἐν Κορίνθῳ ἐργαζομένην οὐδ' ὑπὸ πορνοβοσκῶ οὔσαν).⁶⁹ Спомен макроа (πορνοβοσκός) не оставља место сумњи којим се то послом Неајра бавила и док је била робиня и чиме се могла бавити и након што је постала слободна.

⁶⁴ Узимајући у обзир и чињеницу да су хетере могле бити далеко скупље од обичних робиня, ово је била изузетно висока сума (30 мина = 3.000 драхми = 1/2 таланта) коју су Тиманорида и Еукрат морали да издвоје за откуп Неајре. Уп. KARRAS 1999, 227–228.

⁶⁵ Пошто Аполодор то наглашава у говору пред атинским судијама, не треба искључити могућност да се правна процедура код таквих купопродаја донекле разликовала у Атини од оне у Коринту. Уп. SAREY 1992, 101.

⁶⁶ Уп. Lys. 4.

⁶⁷ [Dem.] 59.30. То је једна трећина суме од 3.000 драхми или 30 мина, колико је износила откупна цена за Неајру, тако да се сваки од »младожења« одрекао 500 драхми.

⁶⁸ [Dem.] 59.30. Овај Фринион (Φρυνίων Δήμωνος Παλαιεύς) био је богат човек и рођак славног атинског политичара и беседника Демостена. Уп. DAVIES 1971, 143–144.

⁶⁹ [Dem.] 59.30. Да је манумисија обављена по процедури πράσις ἐπ' ἐλευθερίᾳ, која је бившег роба ослобађала обавеза према некадашњим господарима, уп. GLAZEBROOK 2014, 59–61.

Иако она већ одавно није била обична проститутка (πόρνη), већ хетера (ἑταίρα) која је задовољавала богатије и захтевније клијенте, постојала је очигледно реална опасност да поново заврши у јавној кући (ὕπὸ πορνοβοσκῶ), чак и онда када је постала лично слободна.

Да се Неајрине животне прилике нису, ипак, много поправиле добијањем личне слободе, сазнајемо из даљег тужиочевог излагања ([Dem.] 59.33–35). Са Фринионом, који је дао највећи део новца за њено ослобађање, обрела се у Атини. Овај се, међутим, према Неајри понашао веома непристојно и понижавао је у јавности, имајући с њом отворено односе пред другим људима, и водећи је са собом на бројне забаве и пијанке. На једној од таквих забава коју је приредио славни атински војсковођа Хабрија (Χαβρίας) у част своје победе у трци четворопрега на Питијским играма (374/3, година атинског архонта Со-кратида), Аполодор каже да је Фринион, очигледно пијан, заспао, а да су с Не-ајром многи мушкарци били интимни, па и Хабријине слуге (робови) које су доносиле послужење.⁷⁰ Доводи пред судије и сведоке који су имали да потврде ову причу, такође и у делу који се тицао Хабријиних кућних робова (οἱ Χαβρίου οἰκέται).⁷¹ А то би већ биле оне раније спомињане сексуалне оргије у којима је Неајра, служећи безобзирног Фриниона, била приморана да учествује. Иако се Неајра овде може посматрати и као жртва сексуалног насиља,⁷² чињеница је да се с њом поступало као с обичном проститутком. Можда је Аполодор овим примером, наглашавајући да је Неајра била пијана и незасита у сексу, намерно настојао да изазове гађење судија према њој.⁷³ Тужилац, истина, не каже да је Фринион наплаћивао сексуалне услуге које је Неајра пружала другим мушкарцима, али то у сваком случају, и поред свег непријатељства које је Аполодор могао показивати према Неајри, није свакако био живот који је она намеравала да води по доласку у Атину.

Да се Неајра у свом животу након добијања слободе надала нечем другом и бољем, показује и њено бекство од Фриниона које је ускоро уследило. Аполодор доста прецизно наводи да је Неајра у години атинског архонта Астеја (373/2. година пре н. е.) покупила своје ствари, златни накит који јој је купио Фринион и, водећи са собом и две робињице, побегла у Мегару (ἀποδιδράσκει εἰς Μέγαρα).⁷⁴ Ту се, ипак, вратила свом старом »занату«. Боравила је, наиме, у Мегари две године, граду који је готово исто као и Коринт, био познат као један од центара проституције у античкој Грчкој,⁷⁵ али, како то тужилац нагла-

⁷⁰ [Dem.] 59.33: καὶ ἐκεῖ ἄλλοι τε πολλοὶ συνεγίγνοντο αὐτῇ μεθυσούσῃ καθεύδοντος τοῦ Φρυνίωνος, καὶ οἱ διάκονοι οἱ Χαβρίου τράπεζαν παραθέμενοι.

⁷¹ [Dem.] 59.34.

⁷² Како то наглашава BUDIN 2021, 91.

⁷³ Уп. GLAZEBROOK 2021, 73.

⁷⁴ [Dem.] 59.35.

⁷⁵ Уп. KAPPARIS 1999, 241.

шава, »зарада јој од продаје тела није донела довољно прихода за одржавање домаћинства, јер је била склона расипништву« (ὡς αὐτῇ ἢ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐργασία οὐχ ἰκανὴν εὐπορίαν παρεῖχεν ὥστε διοικεῖν τὴν οἰκίαν, πολυτελῆς δ' ἦν).⁷⁶ За тему овог рада, међутим, битно је рећи да фраза ἢ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐργασία сасвим одговара синтагми ἐργάζεσθαι τῷ σώματι и, нема сумње, односи се на продају тела за новац, тј. проституцију, без обзира на то да ли ћемо Неајру у овом конкретном случају назвати проститутком или хетером.⁷⁷

Ускоро ће, међутим, доћи и до оне, чинило се, пресудне промене у Неајрином животу када је у Мегари упознала Стефана и нашла у њему новог и трајног заштитника (προστάτης).⁷⁸ Он ју је наговорио да се с њим врати у Атину и обећао јој је да ће је заштитити од насилног и охолог Фриниона, који је на Неајру био љут и, очигледно, још увек полагао право на њу. Неајра се са своје троје деце (међу њима и кћер Фана) преселила код Стефана, а он је успео да после доста перипетија и у дугом судском процесу и путем приватне арбитраже добије право да Неајру дели с Фринионом.⁷⁹ Неајра је, ипак, и код Стефана »наставила да се бави истим занатом ништа мање него раније, али је сада под изговором да је нечија жена која живи с мужем, захтевала веће новчане надокнаде од мушкараца који су желели да буду интимни с њом« (τὴν μὲν αὐτὴν ἐργασίαν οὐδὲν ἥττον ἢ πρότερον ἠργάζετο, τοὺς δὲ μισθοὺς μείζους ἐπράττετο τοὺς βουλομένους αὐτῇ πλησιάζειν, ὡς ἐπὶ προσχήματος ἤδη τινὸς οὐσα καὶ ἀνδρὶ συνοικοῦσα).⁸⁰ А те »веће надокнаде« (τοὺς μισθοὺς μείζους) наплаћиване клијентима биле су условљене и њиховим лошим материјалним стањем у то време, јер су, како истиче Аполодор, имали велике трошкове, а Стефан је новац зарађивао готово искључиво као сикофант, што, иако је било у складу са законима, није сматрано нарочито часним занимањем.⁸¹ Штавише, у намери да објасни колико су Стефан и Неајра били »гладни новца« и спремни на свакојака неваљалства, Аполодор додаје да се Стефан придружио Неајри у изноуђивању новца и »ако би ухватио неког странца, богатог и без искуства, као њеног љубавника, заклучао би га у кући као прељубника, и захтевао од њега велику суму новца« (εἴ τινα ξένον ἀγνώτα πλούσιον λάβοι ἐραστήν αὐτῆς, ὡς μοιχὸν ἐπ' αὐτῇ ἔνδον ἀποκλείων

⁷⁶ [Dem.] 59.36.

⁷⁷ Да се и сама именица ἐργασία може односити на сексуални рад, тако је, на пример, већ код Херодота у опису делатности најстарије познате грчке хетере Родопиде: Hdt. 2.135.1. Уп. Montanari GE, s.v. ἐργασία; CGL, s.v. ἐργασία 6.

⁷⁸ [Dem.] 59.37. То се десило у току 371/70. године пре н. е. за атинског архонта Фрасиклида.

⁷⁹ [Dem.] 59.38–48.

⁸⁰ [Dem.] 59.41.

⁸¹ [Dem.] 59.42–43. Сикофанти (συκοφάνται) су у атинској правној процедури и пракси били најчешће појединци који су покретали приватне парнице ради добијања новчане награде прописане законом, али често и они који су уцењивали људе, махом угледне грађане, и изноуђивали новац да не би као тужиоци подизали против њих тужбе пред народним судовима. О сикофантима уопште, уп. MacDowell 1978, 62–66.

καὶ ἀργύριον πραττόμενος πολὺ).⁸² Тврдити да је овако нешто била пракса могло би најпре бити свесно претеривање од стране тужиоца, али он о бар једном таквом догађају који је представљен као »случај прељубе« (μοιχεία) извесно сведочи у оптужници, а то је случај Епајнета са острва Андроса ([Dem.] 59.64–71).

Као и Неајру, Аполодор и њену ћерку Фану настоји да оцрни на сваки могући начин и да омаловажи као жену која се не може поредити с »нормалним« женама атинским. Не користи, истина, за њу директне изразе попут πόρνη (или παιδίσκη), односно ἑταίρα,⁸³ али асоцијације на посао којим се Фана, као уосталом и њена мајка, бавила, веома су јасне. Највише на примеру споменутог Епајнетовог случаја жели да покаже како су Стефан и Неајра подводили Фану и од њених клијената изнуђивали и додатни новац под претњом озбиљне оптужбе (нарочито у класичној Атини) за прељубу (μοιχεία).⁸⁴ Епајнет са острва Андроса (Ἐπαίνετος ὁ Ἄνδριος) био је најпре, како нас обавештава тужилац, »стари Неајрин љубавник и потрошио је доста новца на њу, а кад год би посетио Атину, одседао би код њих због пријатељства с Неајром« (ἐραστὴν ὄντα Νεαίρας ταυτησί παλαιὸν καὶ πολλὰ ἀνηλωκότα εἰς αὐτὴν καὶ καταγόμενον παρὰ τούτοις ὁπότε ἐπιδημήσειεν Ἀθήναζε διὰ τὴν φιλίαν τὴν Νεαίρας).⁸⁵ Њега је, међутим, Стефан на подмукао начин најпре позвао на село, наводно ради приношења жртве (μεταλεμψάμενος εἰς ἀγρὸν ὡς θύων), а затим га ухватио у прељуби с Фаном, Неајрином ћерком (λαμβάνει μοιχὸν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τῇ Νεαίρας ταυτησί), и застрашивши га, изнудио од њега тридесет мина.⁸⁶

Уплашени Епајнет је прво пристао на ову Стефанову уцену да би се ослободио, али је затим поднео тужбу пред тесмотетима (атинским архонтима) за незаконито затварање (ἀδίκως εἰρχθῆναι).⁸⁷ Он је признао да је имао однос с том женом (ὡμολόγει μὲν χρῆσθαι τῇ ἀνθρώπῳ), тј. Фаном, али да није прељубник (μοιχός). Тада је Епајнет посведочио, како Аполодор очигледно с великим задовољством наводи, да је он потрошио много новца на њих (ἀνηλωκέναι τε πολλὰ εἰς αὐτάς), и кад год би дошао у Атину, издржавао је цело домаћинство (τρέφειν τε ὁπότε ἐπιδημήσειεν, τὴν οἰκίαν ὅλην).⁸⁸ Још се позвао на закон који не дозвољава

⁸² [Dem.] 59.41.

⁸³ Уп. MINER 2003, 24–27.

⁸⁴ Уп. KAPPARIS 1999, 295–298.

⁸⁵ [Dem.] 59.64. Епајнет је вероватно био богати трговац који је често послом долазио у Атину, где је у Стефановој кући користио Неајрине услуге.

⁸⁶ [Dem.] 59.65. Прељуба је по атинским законима сматрана озбиљнијим прекршајем од силовања. Уп. MACDOWELL 1978, 125; KAPPARIS 1999, 305. Занимљиво је да је тридесет мина (3.000 драхми) била и цена за коју су својевремено Тиманорида и Еукрат откупили Неајру од Никарете.

⁸⁷ [Dem.] 59.66. Уп. MACDOWELL 1978, 126.

⁸⁸ [Dem.] 59.67. Како је Неајра живела код Стефана и формално се више није бавила »старим

да се неко сматра прелубником ако има везу са неком од жена које седе у јавној кући или које се отворено нуде на продају (τόν τε νόμον ἐπὶ τούτοις παρεχόμενος, ὃς οὐκ ἔξ ἐπὶ ταύτησι μοιχὸν λαβεῖν ὁπόσαι ἂν ἐπ' ἐργαστηρίου καθῶνται ἢ πωλῶνται ἀποπεφασμένως),⁸⁹ рекавши да је управо то Стефанова кућа (τὴν Στεφάνου οἰκίαν), јавна кућа (ἐργαστήριον),⁹⁰ и да је то њихов занат (τὴν ἐργασίαν ταύτην), и да они приход највише остварују од тога (ἀπὸ τούτων αὐτοὺς εὐπορεῖν μάλιστα).⁹¹ Иако је цео овај случај завршен без судског епилога, јер је, како Аполодор тврди, Стефан, знајући да ће бити разоткривен као макро и сикофант (γνοὺς Στέφανος οὕτως ὅτι ἐξελεγχθήσεται πορνοβοσκῶν καὶ συκοφαντῶν), пристао на арбитражу,⁹² и на крају се уз вансудско поравнање измирио с Епајнетом.⁹³ За нашу тему је, међутим, значајно то да тужилац, позивајући се на Епајнета и његов случај, жели да убеди судије поротнике да је Стефан »макро« (πορνοβοσκός), а његова кућа »јавна кућа« (ἐργαστήριον).⁹⁴ У тој »јавној кући« је подводио Неајру, жену с којом је живео у лажном браку, али и њену ћерку, коју је још користио да би додатно уцењивао клијенте. Зато не треба искључити могућност да је Аполодор овде заправо искористио један, не баш сасвим јасан, случај прелубе, који је у коначном исходу остао без судске пресуде, само да би показао да су Стефан и Неајра за новац подводили Фану.⁹⁵ Ипак, чак и међу одредбама помирења које су међусобно начинили Стефан и Епајнет, стоји и она да »Стефан стави Фану на располагање Епајнету кад год овај дође у град и пожели да буде с њом« (Στέφανον δὲ παρέχειν Φανῶ Ἐπαίνετῳ, ὁπόταν ἐπιδημῇ καὶ βούληται συνεῖναι αὐτῇ).⁹⁶ То је, нема сумње, представљало написано и оверено допуштење Епајнету да има сексуалне односе с Фаном, са којом је, наводно, претходно био ухваћен у прелуби!

Још једна ствар је доста упадљива у Аполодоровом казивању и изношењу оптужнице прозив Неајре. Он њено име спомиње више од осамдесет (80!) пута у говору, а атинска пракса показује да се лична имена угледних жена и уопште рођених Атињанки (ἄσται) готово никада нису јавно изговарала на суду и у

занатом«, мало је вероватно да је Епајнет плаћао Неајрине услуге само новцем, већ се пре могло радити о богатим даровима и стварима неопходним за домаћинство. Уп. KAPPARIS 1999, 310.

⁸⁹ Ово је стари Солонов закон на који се оптужени позвао, а спомињу га и беседник Лисија (Lys. 10.19) и биограф Плутарх у *Животопису Солона* (Plut. Sol. 23.1).

⁹⁰ Да је ἐργαστήριον (»радионица«) чест еуфемизам за »јавна кућа«, уп. LSJ, s.v. ἐργαστήριον; Montanari GE, s.v. ἐργαστήριον.

⁹¹ [Dem.] 59.67.

⁹² [Dem.] 59.68.

⁹³ [Dem.] 59.69–71.

⁹⁴ СОНЕН 2015, 137 овај посао описује следећим речима: »Stephanos and Neaira function together in the household-oriented prostitutional business described in Demosthenes 59.«

⁹⁵ Уп. GLAZEBROOK 2021, 76.

⁹⁶ [Dem.] 59.71.

јавности, већ увек кроз њихов однос с мушким сродницима (навођене као нечија жена, мајка, ћерка или сестра). И у тој чињеници вероватно треба видети намеру тужиоца да омаловажи тужену и супротстави је поштеним и смерним атинским женама.⁹⁷ Он такође често (чак 26 пута) скреће пажњу поротницима на њено име користећи уз име и показну заменицу αὐτή и то у наглашеном облику αὐτή – »ова овде Неајра« (Νέαира αὐτή), што се исто може сматрати начином да се тужена омаловажи и да се према њој покаже презир.⁹⁸ Занимљиво је да ове наглашене облике показне заменице οὗτος (οὗτοςί) и αὐτή (αὐτήι) Аполдор (као и Теомнест у првом делу оптужне беседе) користе само за Стефана и Неајру, не и за друге особе споменуте у говору.⁹⁹ Ако томе додамо да четири пута за Неајру, али и за њену ћерку Фану, користи наизглед неутрални израз ἡ ἀνθρωπος («жена» у генеричком смислу, али заправо прилично понижавајући),¹⁰⁰ којим су често означавани робови, а готово никада угледни грађани (грађанке), добија се пуна слика Аполодорових реторских техника којима је Неајру приказао као особу другог реда и жену која се својом прошлошћу, као и садашњошћу, не може мерити с часним женама атинским.

Постоји, на крају, и једно занимљиво античко сведочанство које се тиче Псеудо-Демостеновог говора *Проίσις Неајре*, и које, нема никакве сумње, потврђује да је изворно у беседи постојало бар још једно место које се извесно тичало проституције, али да се античким издавачима тај део учинио сувише вулгарним па су га уклонили. Наиме, поуздани и брижљиви ретор Хермоген из Тарса, који је живео и стварао у време цара из династије Антонина (средина и друга половина 2. века н. е.), у свом познатом делу *О врстама стиља* (Περὶ ἰδεῶν), разматрајући шта су све његови претходници сматрали неприкладним да се нађе у јавној беседи (ἐν δημοσίῳ) за разлику од приватних говора (ἐν ἰδιωτικοῖς λόγοις), наводи као пример и место из говора *Проίσις Неајре*: »радити радњу кроз три рупе« (ἀπὸ τριῶν τρυπημάτων τὴν ἐργασίαν πεποιήσθαι).¹⁰¹ Пошто је наведено место, као непримерено и превише вулгарно за јавну беседу, још у старини уклоњено у издању говора и не налази се у постојећим рукописима, његово значење може једино да циља на онога који за новац и у виду заната (обратити пажњу и на појам ἐργασία, који се и овде, као и у претходно наведеним примерима, извесно односи на сексуални рад) упражњава секс у свим отворима, дакле орални, вагинални и анални секс.¹⁰² Није, ипак, јасно где се то место могло тачно налазити у тексту беседе, можда при крају одељка 108 иза

⁹⁷ Уп. HAMEL 2003, 28; GLAZEBROOK 2005, 165–166.

⁹⁸ Уп. GLAZEBROOK 2005, 167–168.

⁹⁹ KAPPARIS 1999, 194.

¹⁰⁰ Уп. GLAZEBROOK 2005, 168: »A close English rendering might be "this creature".«

¹⁰¹ Hermog. *Id.* p. 325 (ed. H. Rabe, Teubner, Leipzig 1913).

¹⁰² Уп. KAPPARIS 1999, 402.

речи ὑπὸ πάντων (в. горе текст одељка с преводом).¹⁰³ Реч τρύπημα (у основи »рупа« било које врсте) у овом и сличном значењу може се ипак наћи у још читавом низу античких извора у временском распону од старих атинских песника комедија¹⁰⁴ до вероватно највећег историчара позне антике, Прокопија. Посебно је занимљиво то да баш Прокопије, поред бројних других »сочних« израза, користи готово идентичан вокабулар као и аутор судске беседе *Проίτις Неајре* да њиме оцрни царицу Теодору, супругу римског цара Јустинијана I, и читаоцима прикаже њену »неславну« прошлост у својој *Тајној историји (Historia arcana)*.¹⁰⁵ Тако и узгредни податак из Хермогеновог дела *О врстама сίηλα* потврђује да се у Псеудо-Демостеновом говору *Проίτις Неајре* веома експлицитно говорило о сексу и проституцији, па је управо из тог разлога у редакцији наведено место у говору у уклоњено из текста као неприлично.

На крају треба рећи да, поред тога што је Псеудо-Демостенов говор *Проίτις Неајре* изузетно значајан извор за многа питања друштвеног живота класичне Атине, он то остаје, и поред неких изражених сумњи у његову веродостојност, и за питања у вези с проституцијом и сексуалним радом у Атини и уопште у античкој Грчкој. Детаљно ишчитавање и анализа свих релевантних делова ове беседе, као и сагледавање историјског контекста у коме се одиграо судски процес о коме беседа сведочи, учвршћују нас у уверењу да у пракси није било суштинске разлике између рада које су обављале проститутке (πόρναι) и онога које су обављале хетере (ἑταίραι). И једне и друге су »регрутоване« готово искључиво из редова робинја, ослобођеница и странкиња. У основи делатности и једних и других биле су сексуалне услуге пружане мушкарцима у замену за новац. Без обзира на разлике које су се могле тицати цене рада и услова рада, и проститутке и хетере су, пре свега, за надокнаду пружале својим клијентима сексуалне услуге. Хетере су, поред тога, захваљујући својим специфичним знањима и образовању, могле пружати и неке друге услуге које нису нужно морале имати везу са сексом. Ипак, говорити о хетерама као о некој елити је свакако претеривање које нема довољну потпору у изворима. Претеривање је и када се говори о тобожњој великој слободи хетера да саме одлучују о свом животу и раду, о избору клијената и сл. Управо пример Неајре сведочи да су чак и хетере на гласу тешко као странкиње могле опстати у друштву без ослонаца на неког моћног појединца и заштитника. О каквој то великој слободи мо-

¹⁰³ Како то, на пример, усваја BERS 2003, 187, уносећи наведену фразу и у свој енглески превод: »notorious to all for making her living from three holes«. С друге стране, CAREY 1992, 141–142 изражава сумњу да је једна оваква синтагма икада могла да нађе своје место у говору пред атинским судијама, односно да би Аполодор овако нападним речником, примереним комедији и позоришту а не суду, много ризиковао да окрене поротнике против себе.

¹⁰⁴ Уп. HENDERSON 1975, 142.

¹⁰⁵ Procop. Arc. 9.18: τριῶν τρυπημάτων ἐργαζομένην.

же бити речи када су и тог заштитника у пракси тешко могле заменити неким другим. Остале недоумице у вези са хетерама и сексуалним радом често су последица непрецизности у изворима, као и еуфемизама којим исти обилују. Биће ипак да је увек поуздани Плутарх још у старини био најближи истини у вези с коришћењем еуфемизама у свакодневном наративу Атињана класичне епохе, када у *Живојιοῦιου Солона* наводи да »новији писци за Атињане кажу да су они непријатности у животним пословима умели покривати и довитљиво улепшавати лепим и пријатним речима, па тако проститутке зову хетерама, намете (савезницима) доприносима, војне посаде градским стражама, а тамницу одајом«. ¹⁰⁶

Библиографија

- BERS 2003 = V. Bers, *Demosthenes, Speeches 50-59*, The Oratory of Classical Greece Book 6, Austin: University of Texas Press.
- BUDIN 2008 = S. Budin, *The Myth of Sacred Prostitution in Antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BUDIN 2021 = S. Budin, *Freewomen, Patriarchal Authority, and the Accusation of Prostitution*, Abingdon: Routledge.
- CALAME 1999 = C. Calame, *The Poetics of Eros in Ancient Greece*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- CAREY 1992 = C. Carey, *Apollodoros, "Against Neaira": [Demosthenes] 59*, Warminster: Aris & Philips.
- CGL = J. Diggle (ed.), *The Cambridge Greek Lexicon I-II*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- COHEN 2006 = E. E. Cohen, »Free and Unfree Sexual Work: An Economic Analysis of Athenian Prostitution«, in C. A. Faraone and L. K. McClure (edd.), *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*, Madison: University of Wisconsin Press, 95–124.
- COHEN 2015 = E. E. Cohen, *Athenian Prostitution: The Business of Sex*, Oxford: Oxford University Press.
- DAVIDSON 1997 = J. Davidson, *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens*, London: HarperCollins.
- DAVIES 1971 = J. K. Davies, *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.*, Oxford: Oxford University Press.
- GLAZEBROOK 2005 = A. Glazebrook, »The Making of the Prostitute: Apollodoros's Portrait of Neaira«, *Arethusa* 38, 161–187.
- GLAZEBROOK 2006 = A. Glazebrook, »The Bad Girls of Athens: The Image and Function of *Hetairai* in Judicial Oratory«, in C. A. Faraone and L. K. McClure (edd.),

¹⁰⁶ Plut. *Sol.* 15.2–3: ἂ δ' οὐ οἱ νεώτεροι τοὺς Ἀθηναίους λέγουσι τὰς τῶν πραγμάτων δυσχερείας ὀνόμασι χρηστοῖς καὶ φιλανθρώποις ἐπικαλύπτοντας ἀστείως ὑποκορίζεσθαι, τὰς μὲν πόρνας ἑταίρας, τοὺς δὲ φόρους συντάξεις, φυλακὰς δὲ τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων, οἴκημα δὲ τὸ δεσμοκτήριον καλοῦντας.

- Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*, Madison: University of Wisconsin Press, 125–138.
- GLAZEBROOK 2011 = A. Glazebrook, »*Porneion*: Prostitution in Athenian Civic Space«, in A. Glazebrook and M. Henry (edd.), *Greek Prostitutes in the Ancient Mediterranean, 800 BCE–200 CE*, Madison: University of Wisconsin Press, 34–59.
- GLAZEBROOK 2014 = A. Glazebrook, »The Erotics of Manumission: Prostitutes and the *πρᾶσις ἐπ' ἔλευθερίᾳ*«, *EuGeStA (Journal of Gender Studies in Antiquity)* 4, 53–80.
- GLAZEBROOK 2021 = A. Glazebrook, *Sexual Labor in the Athenian Courts*, Austin: University of Texas Press.
- HAMEL 2003 = D. Hamel, *Trying Neaira: The True Story of a Courtesan's Scandalous Life in Ancient Greece*, New Haven: Yale University Press.
- HENDERSON 1975 = J. Henderson, *The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy*, New Haven: Yale University Press.
- KAMEN 2013 = D. Kamen, *Status in Classical Athens*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KAMEN 2018 = D. Kamen, *Pseudo-Demosthenes: Against Neaira*, Carlisle, PA: Dickinson College Commentaries.
- KAPPARIS 1999 = K. Kapparis, *Apollodoros, "Against Neaira" [D. 59]*, Berlin: De Gruyter.
- KAPPARIS 2011 = K. Kapparis, »The Terminology of Prostitution in the Ancient Greek World«, in A. Glazebrook and M. Henry (edd.), *Greek Prostitutes in the Ancient Mediterranean, 800 BCE–200 CE*, Madison: University of Wisconsin Press, 222–255.
- KAPPARIS 2018 = K. Kapparis, *Prostitution in the Ancient Greek World*, Berlin: De Gruyter.
- KENNEDY 2014 = R. F. Kennedy, *Immigrants Women in Athens: Gender, Ethnicity, and Citizenship in the Classical City*, Abingdon: Routledge.
- KURKE 1999 = L. Kurke, *Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton: Princeton University Press.
- LGPN II = M. G. Osborne, S. G. Byrne (edd.), *A Lexicon of Greek Personal Names II: Attica*, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- LSJ = Liddell, H. G. and R. Scott (rev. by H. S. Jones and R. McKenzie, rev. suppl. by P. G. W. Glare), *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- MACDOWELL 1978 = D. M. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, London: Thames and Hudson.
- MCCLURE 2003 = L. K. McClure, *Courtesans at Table: Gender and Greek Literary Culture in Athenaeus*, London: Routledge.
- MINER 2003 = J. Miner, »Courtesan, Concubine, Whore: Apollodorus' Deliberate Use of Terms for Prostitutes«, *American Journal of Philology* 124, 19–37.
- Montanari GE = F. Montanari, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, Leiden, Boston: Brill, 2015.

- NOWAK 2010 = M. Nowak, »Defining Prostitution in Athenian Legal Rhetorics«, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 78, 183–197.
- OCD⁴ = *Oxford Classical Dictionary*, Fourth Edition, edd. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 2012.
- PATERSON 1994 = C. B. Patterson, »The Case against Neaira and the Public Ideology of the Athenian Family«, in A. Boegehold and A. Scafuro (edd.), *Athenian Identity and Civic Ideology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 199–216.
- PCG = R. Cassell, C. Austin (edd.), *Poetae Comici Graeci* I–VII, Berlin - New York 1983–1989.
- RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa), Stuttgart 1894–1980.
- RENNIE 1931 = W. Rennie (ed.), *Demosthenis Orationes, Volume III: Orationes XLI–LXI; Prooemia; Epistulae* (Oxford Classical Texts), Oxford: Clarendon Press.
- TREVETT 1990 = J. Trevet, »History in [Demosthenes] 59«, *Classical Quarterly* 40, 407—420.
- TREVETT 1992 = J. Trevet, *Apollodorus the Son of Pasion*. Oxford: Clarendon Press.

Mirko Obradović
Faculty of Philosophy
University of Belgrade
mdobrado@f.bg.ac.rs

On Prostitution in Pseudo-Demosthenic Speech *Against Neaira* ([Dem.] 59)

Abstract: The paper deals with terminology relating to prostitution and sex labour in the pseudo-Demosthenic speech *Against Neaira* ([Dem.] 59). It is an extremely important source that provides much information about customs, laws, and social life in classical Athens, and it remains so despite some recently raised doubts about its credibility, and for the history of prostitution and sex work in Athens and in ancient Greece in general. A detailed reading and analysis of all the relevant parts of this speech, as well as looking at the historical context in which the judicial process that the speech testifies to took place, strengthens our belief that in practice there was no essential difference between the labour performed by common prostitutes (πόρναι) and that performed by *hetairai* (ἑταῖραι). There did not seem to be a legally significant difference between both terms and Apollodorus, the most likely author of the speech *Against Neaira*, for example, uses the same terminology to describe both the common prostitutes (πόρναι) and expensive *hetairai* (ἑταῖραι). Both prostitutes and *hetairai* were recruited almost entirely from the ranks of enslaved, freedwomen and foreign. The basis of the activities of both were sexual services provided to multiple clients in exchange for money. Regardless of the differences that could be related to the price of work and working conditions, both prostitutes and particularly *hetairai* provided their clients sex in exchange for financial compensation of any kind. In addition, *hetairai* had specifically been trained to please men, so they could also provide some other services that did not necessarily have to be related to sex. However, talking about *hetairai* as the elite women is certainly an exaggeration not substantiated sufficiently in the extant sources. It is also an exaggeration when talking about the supposed great freedom of *hetairai* to decide for themselves about their life and work, about choosing clients, etc. The example of Neaira is the one which testifies that even famous *hetairai* could hardly survive as foreigners in Athenian society without relying on some powerful individual and protector. What kind of freedom can we talk about when in practice they could hardly replace that protector with someone else? Other doubts regarding *hetairai* and sex labour are often the result of fluidity of terminology and inaccuracies in the sources, as well as the euphemisms they abound.

Keywords: pseudo-Demosthenic speech *Against Neaira*, prostitution, sex labour, Greek law, terminology, *hetairai*.

Sadržaj – Contents

DANILO SAVIĆ & ORSAT LIGORIO Illyrian and Slavic	3
SANDRA ŠĆEPANOVIĆ Empedoklovo sveobuhvatno znanje i ograničenost ljudskog razumevanja	43
DIMITRIJA RAŠLIĆ Stylistic and textual remarks on Isaeus' <i>On the Estate of Pyrrhus</i>	65
МИРКО ОБРАДОВИЋ О проституцији у Псеудо-Демостеновом говору <i>Προίτις Ηεαјре</i> ([Dem.] 59)	81
БОРИС ПЕНДЕЉ <i>Pro Marcello</i> : хвалећи Цезара Цицерон покушава да сачува остатке Републике	109
МАРИНА АНДРИЈАШЕВИЋ & МАРИЈА КРЕЧКОВИЋ ГАВРИЛОВИЋ Моћ појединца у остваривању прореченог у Цицероновом делу <i>De divinatione</i>	119
ЈЕЛЕНА ВУКОЈЕВИЋ Преглед температурних метафора у римској књижевности након комедије	139
LEE FRATANTUONO Hyginus' <i>De Astronomia</i> and Virgil's <i>Aeneid</i>	153
IL AKKAD St. John Chrysostom and the Woman: A Crisis of Understanding in the Fourth Century?	169
ИСИДОРА ТОЛИЋ Личне тешкоће у обредима прелаза као ђавоља обмана. Тертулијан и митраизам	175
ALEKSANDAR DANILOVIĆ »Sich um Erkenntnis kümmern«Eine kurze Analyse von Gen 39, 6 und Problem des Satzes: ולא ידע אתו מאומה	187
ВОЈИН НЕДЕЉКОВИЋ Пропаст Содома и Гоморе у Књизи Постања и њеним српским преводима	201
НЕНАД РИСТОВИЋ & ЈОВАНА РАДЕНКОВИЋ Елегија <i>Ad Lindam</i> Фрање Елезовића – класицизам са сензибилитетом љубавне поезије ауторова времена	255
ISIDORA TOLIĆ Pedeseta međunarodna naučna filološka konferencija u čast Ljudmile Aleksejevne Verbieke (Sankt Peterburg 15–23. mart 2022.)	283

